

УДК 811.161.2

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ БІНАРНОЇ ОПОЗИЦІЇ КРАСА / ПОТВОРНІСТЬ У СФЕРІ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Щербачук Л. Ф.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь

У статті аналізуються особливості концептуалізації естетичних категорій *краса* і *потворність* у фразеологічній системі української мови. Акцентується увага на їх антропоцентричному характері та важливості зорового сприйняття для оцінки зовнішності об'єкта.

Ключові слова: концепт, краса, потворність, фразеологізм, естетична оцінка.

Постановка проблеми. Лінгвістична наука останніх десятиліть позначається розширенням кола актуальних питань, серед яких – взаємозв'язок між мовою і культурою, мовою і мисленням, мовою й етносом. Такі загальнолюдські цінності, як *істина, добро, краса, а також свобода, мир, гуманність, гідність, честь, справедливість* тощо – це скрижалі, на які спирається буття людства та які є обов'язковою умовою його існування [6, с. 652].

Актуальність. У світлі сучасних лінгвістичних парадигм особливе зацікавлення викликає концептуалізація фрагментів картини світу, пов'язаних з ментальністю та культурою народу. Хоча вираження естетики світовідчуття народу – один з важливих компонентів його лінгвокультурної традиції, проблема концептуалізації естетичних категорій мало досліджена в україністиці. Образна природа фразеологізмів яскраво відображає фрагменти мовно-національної картини світу, народні традиції, звичаї, міфологічно-релігійні, естетичні вподобання, у яких виявляються культурно-історичні, духовні цінності та етнічні пріоритети.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей концептуалізації естетичної бінарної опозиції КРАСА / ПОТВОРНІСТЬ у фразеологічній системі української мови.

Методологічною основою студіювання послужили праці видатних вітчизняних і зарубіжних науковців з проблем лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, фразеології: Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, А. Вежбицької, С. Воркачова, І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Карасика, В. Кононенка, В. Красних, О. Кубрякової, О. Левченко, В. Маслової, З. Попової, Ю. Прадіда, Т. Радзівевської, О. Селіванової, Н. Слухай, Ю. Степанова, Й. Стерніна, В. Телії, В. Ужченка та ін. учених.

Концептуальний аналіз, що передбачає багатоаспектний опис мовних репрезентацій концепту, дає можливість повно уявити його зміст і структуру. За визначенням Ю. Степанова, концепт «має складну структуру: з одного боку, до неї

належить усе, що властиве будові поняття; з іншого – усе, що робить його фактом культури...» [3, с. 41]. Кожен концепт акумулює принципово важливі для людини знання про світ. Під змістовою структурою концепту найчастіше розуміють спроектовану на окремо взятий фрагмент дійсності множину елементарних факторних смислів, що існують у свідомості тієї чи іншої соціокультурної спільноти у формі сконденсованого етимона – «смислу-цінності». Звідси змістова структура концепту є її ціннісно-сисловою структурою. Цінність і смисл виявляють себе лише через мовну особистість, у свідомості якої відображаються зовнішній та внутрішній світи [2].

Культура кожного народу формує власні еталони, стереотипи під впливом способу життя, оточення, асоціацій. Досвід естетичного освоєння світу людиною закріплено в системі понять і категорій (*гармонія і міра, прекрасне і потворне, піднесене і низьке, трагічне і комічне* тощо), які слугують своєрідними моделями естетичної практики суспільства. Визначальною ознакою будь-якої культури виступає ієрархія естетичних цінностей як уявлень про красу та потворність. У різні історичні періоди мислителі, митці по-різному трактували поняття *красиве* й *потворне*, що свідчить про нестабільний, своєрідний, національно-специфічний характер наповнення цих категорій. *Краса* є однією з найважливіших категорій естетики й відображає такі естетичні властивості суб'єктів, об'єктів та явищ дійсності, як гармонійність, досконалість, упорядкованість, логічність тощо. У сучасній філософії поняття *краса* тлумачиться як універсалія культури суб'єктно-об'єктного ряду, що фіксує зміст і семантико-гештальтну основу досконалості, яка сприймається сенсорним шляхом.

Концепт КРАСА репрезентує уявлення українців про універсальну ознаку буття, відчуття, почуття, асоціації й належить до лінгвокультурних феноменів української ментальності. Краса осмислюється в процесі емоційно-естетичного освоєння дійсності, зумовленого емоційно-почуттєвою домінантою етносвідомості. Серед найвищих цінностей людства вона протягом віків була й залишається предметом дискусій, зіткнення різних думок, уявлень. Саме розмаїтість життя, існування в ньому поруч добра і зла, темряви і світла, низького і піднесеного змушують дослідників, митців звертатися до цих протиріч. Особлива роль в об'єктивації концепту належить фразеологізмам, що функціонують як культурні знаки й виступають як згорнуті національно-культурні тексти, як яскрава ілюстрація естетичних і соціальних цінностей, що визначає той або інший етнос [4, с. 34-36].

Зміст концепту КРАСА у фразеологічному складі української мови репрезентований опозиційно до змісту концепту ПОТВОРНІСТЬ, що стосується як духовного, так і матеріального світу. Потворне є протилежністю краси й позначає ту межу естетичного освоєння дійсності, яка не відповідає естетичному ідеалу людини, викликає в неї почуття дискомфорту, незадоволення, антипатії, навіть огиди.

Зміст концептів КРАСА, ПОТВОРНІСТЬ характеризується взаємозв'язком із концептом ЛЮДИНА. Такий взаємозв'язок зумовив антропоцентричне тлумачення сутності краси, існування якої пов'язують з особливостями світосприйняття людини, з її здатністю бачити цю ознаку в суб'єктах і об'єктах дійсності

(Арістотель, М. Мендельсон, Д. Юм та ін.). Антропоцентричний характер естетичних категорій і важливість зорового сприйняття для оцінки суб'єкта, об'єкта обумовлює концентрацію фразеологічного матеріалу на характеристиці зовнішності людини, її тіла. І в цьому випадку оцінюється її домірність і доцільність. З естетичної точки зору позитивно оцінюється врода, струнка фігура: *ані в казці сказати, ні пером описати* [5, с. 653], *очей не відірвеш* [5, с. 97], *вбирати в себе очі* [5, с. 54], *хоч малюй, хоч цілуй* [5, с. 366]. Особливість позитивної естетичної оцінки в семантиці досліджуваних фразеологічних одиниць полягає в підкресленні здоров'я, свіжості, молодості, гарної привабливої зовнішності: *як картина* [5, с. 288], *манити до себе очі* [5, с. 366] тощо.

Зневажливою естетичною оцінкою, як відхилення від норми, характеризується людина: а) надто худа / повна: *аж кістки торохтять* зі сл. *худий* [5, с. 297], *самі кістки та шкіра* [5, с. 297] / *мішок мішком* [5, с. 399], *вбиватися в сало. зневажл.* Ставати повним, гладким [5, с. 54]; б) надто низька / висока на зріст людина: *від горшка два (три) вершка* [5, с. 58] / *верства келебердянська (пирятинська, чугуївська, мальована і т. ін.)* [5, с. 57]; в) неприродно рівна, дуже виструнчена: *як семисотна верства* [5, с. 57].

Естетично релевантним виявляється наявність / відсутність у «зовнішності» людини певних кольорів, що асоціюються зі здоров'ям, красою / нездоровим виглядом: *кров з молоком*. Здоровий, рожевий, рум'яний (про людину та її обличчя) [5, с. 315] / *без жодної кровинки*. Дуже блідий (перев. про обличчя, губи і т. ін.) [5, с. 316], *як з воску (гіпсу) виліплений*. Надзвичайно блідий (про обличчя) [5, с. 76] тощо.

У змістовій структурі відповідного концепту виявляється специфіка негативної естетичної оцінки, що реалізується за допомогою фразеологізмів і полягає в підкресленні ознак: а) старості: *порохня (порох, порошок) сиплется* [5, с. 546], *сиплется пісок* [5, с. 546]; б) поганого здоров'я: *душа держиться в тілі* [5, с. 226], *як з хреста знятий* [5, с. 327]; в) фізичної слабості, фізичних вад: *ні живий, ні мертвий* [5, с. 235], *сліпа курка* [5, с. 320]; г) жалюгідності: *як мокра курка* [5, с. 320] тощо.

Із концептами КРАСА / ПОТВОРНІСТЬ безпосередньо пов'язане поняття *естетичний смак*, яке розглядають як здатність людини до естетичної оцінки явищ дійсності, здатність, за І. Кантом, судити про красу. Дійсно, людина, що володіє естетичним смаком, вирізняється певною довершеністю. Наявність / відсутність естетичного смаку виявляється як пропорційність / непропорційність у людини внутрішнього й зовнішнього: *як з голочки*. Модно, елегантно [5, с. 16], *останній крик моди*. Новинка в одязі, що привертає до себе увагу [5, с. 313] / *як свиня в хомуті*. Негарно, недоладно [5, с. 631], *як на кілку*. Дуже вільно висить, теліпається [5, с. 296] тощо.

У сучасній когнітивній лінгвістиці, лінгвокультурології на передній план досліджень виходить культурний код як система знаків (знакових тіл) матеріального й духовного світу, що стали носіями культурних смислів; у процесі освоєння людиною світу вони втілили в собі культурні смисли, які «прочитуються» в цих

знаках [1, с. 9]. Характерна етноспецифічна ознака концептуалізації КРАСИ / ПОТВОРНІСТІ у фразеології української мови реалізується системою кодів культури:

- антропним: *Христя в намисті* [5, с. 753];
- соматичним: *вбиватися в тіло* [5, с. 54];
- зооморфним: *чепурний як свиня в дощ* [5, с. 631], *пише як курка лапою* [5, с. 320];
- рослинним: *як квіточка* [5, с. 290];
- природним: *як свиня в барлозі* [5, с. 631];
- релігійним: *як на Великдень* [5, с. 56], *хоч ікону малюй та в церкву неси* [5, с. 366], *ні Богові свічка, ні чортові кочерга (коцюба, ладан, надовбень, розачило)* [5, с. 637];
- артефактно-предметним: *як з воску (зіпсу) виліплений* [5, с. 76], *як цяцька* [5, с. 760], *хоч картину малюй* [5, с. 366], *хоч за раму клади* [5, с. 296] та ін. Такі коди співвідносяться з архетипними уявленнями представників української культури. Вони належать національній частині культурного етнічного простору, відбивають особливості мовної свідомості та мовної картини світу лінгвокультурної спільноти.

Висновки. Отже, специфіка концептуалізації категорій КРАСА / ПОТВОРНІСТЬ зумовлена віддзеркаленням у мові фрагментів картини світу, пов'язаних з естетичним сприйняттям дійсності. Характерною рисою української фразеосфери, експлікованої концептами КРАСА / ПОТВОРНІСТЬ, є її антропоцентризм, оскільки репрезентантом красивого / потворного виступає здебільшого людина, її зовнішній образ та внутрішній світ. Проте фізичні аспекти естетичної оцінки будуть не повними, оскільки спрямовані не на сутність об'єкта. При естетичній оцінці людини варто виходити з її сутності: прекрасне в людині має перебувати в тісному зв'язку з її суспільною моральною природою, що передбачає перспективу подальших наукових досліджень.

Список літератури

1. Гудков Д. Телесный код русской культуры: материалы к словарю / Д. Гудков, М. Л. Ковшова. – М.: Гнозис, 2007. – 288 с.
2. Дем'янова Ю. О. Мовне вираження концепту «час» у поезії Т. Г. Шевченка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. О. Дем'янова. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
3. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
4. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія: [навч. посіб.] / В. І. Кононенко. – К.: Вища шк., 2008. – 327 с.
5. Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.; відпов. ред. В. О. Винник]. – К.: Наукова думка, 2003. – 1098 с.
6. Філософський словник соціальних термінів: довідкове видання [Текст] / [заг. ред. П. П. Андрущенко]. – 3-є вид., доп. – К. – Харків: Р.И.Ф., 2005. – 672 с.

Щербачук Л. Ф. **Концептуализация бинарной оппозиции КРАСОТА/БЕЗОБРАЗНОСТЬ в сфере украинской фразеологии** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. Часть 2. – С.198-202.

В статье анализируются особенности концептуализации эстетических категорий *красота* и *безобразность* во фразеологической системе украинского языка. Акцентируется внимание на их антропоцентрическом характере и важности зрительного восприятия для оценки внешности объекта.

Ключевые слова: концепт, красота, безобразность, фразеологизм, эстетическая оценка.

Shcherbachuk L. F. **Conceptualization of a binary opposition BEAUTY/ UGLINESS in Ukrainian phraseology** // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V. 24 (63). – № 4. Part 2. – P.198-202.

This article analyzes the features of the conceptualization of aesthetic *beauty* and *ugliness* categories of Ukrainian phraseological system. Attention is drawn to their anthropocentric nature and importance of visual perception to evaluate the appearance of the object.

Key words: concept, beauty, ugliness, phraseological unit, aesthetic evaluation.

Поступила до редакції 03.09.2011 р.